

УДК 94 (477.7)

Тимур Михайловський

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У БОРОТЬБІ З ГОЛОДОМ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1922-1923 рр.)

Соціально-політичне та економічне становище Української радянської республіки значно ускладнилося внаслідок голоду 1921-1923 рр. на Півдні України. Для боротьби з голодом і порятунку населення державою були мобілізовані всі установи, підприємства, кооперативні, профспілкові, молодіжні організації, Червона Армія. Звернулася радянська влада і до міжнародних філантропічних організацій: Американської адміністрації допомоги (АРА), Місії Нансена, «Вереліф», Червоного хреста та інших.

Оскільки діяльність АРА вже є дещо дослідженим питанням, то допомога багатьох інших організацій залишається поза інтересами істориків. Саме це і спонукало автора зосередитися на проблемі ролі різних міжнародних організацій у боротьбі з голодом на Півдні України (1922-1923 рр.).

Результативною стала радянська практика висування на передній план, «у пику» АРА, фігури норвезького дослідника Фрітьйофа Нансена¹, що очолював місію допомоги Ліги Націй і відповідного приниження АРА на цьому тлі. У серпні 1921 р. на женецькій конференції національних асоціацій допомоги він був призначений верховним комісаром Міжнародного Комітету Допомоги Росії. Після того, як АРА підписала договір з радянським урядом у Ризі 20 серпня 1921 р., Нансену вдалося через тиждень підписати свій варіант договору в Москві.

¹ *Фрітьйоф Нансен* (норв. Fridtjof Nansen) – норвезький мандрівник, океанограф, біолог, громадський діяч. Народився 10 жовтня 1861 р. недалеко від м. Крістіанії, нині Осло. У 1880-92 рр. вчився в університеті в Крістіанії. Після закінчення Першої світової війни 1914-1918 рр. Нансен був верховним комісаром Ліги націй у справах військовополонених, одним з організаторів Міжнародної комісії допомоги потерпілій від голоду Росії. Авторитет ученого допоміг йому зібрати величезні кошти на закупівлю продовольства для голодуючих. До цього фонду Нансен вклав і велику частину Нобелівської премії, яку йому присудили у 1922 р. У 1925-1928 рр. Нансен працює в комісії з репатріації вірменських біженців до Радянської Вірменії. Помер 13 травня 1930 р.

«Місія Нансена» представляла різні політичні і гуманітарні організації, включаючи національні товариства Червоного Хреста [1]. Загалом до «Місії Нансена» приєдналося 15 організацій: Комітет Нансена в Амстердамі, Швейцарський, Шведський, Голландський, Датський, Норвезький і Німецький Червоні Хрести, Швейцарський та Італійський комітети допомоги дітям, Універсальна єврейська конференція допомоги, Європейська допомога студентам, Товариство адвентистів Сьомого дня, Сербсько-хорватсько-словенський комітет, Чехословацька місія допомоги, Товариство допомоги дітям Голландського Червоного Хреста [2].

Договір Нансена із Кремлем різко відрізнявся від договору останнього з АРА. Місія Нансена залишала верховний контроль над поставками допомоги в руках радянського уряду, без застереження, що допомога не буде розподілятися в Червоній Армії і серед урядових співробітників. Торговельний представник США в Лондоні писав у листопаді 1921 р., що Нансен «не робить враження великої людини із блискучим розумом». Менш було відомо для широкої публіки, що Нансен був поганим організатором, не мав потрібних адміністративних якостей. Большевики знайшли Нансена зручним пропагандистським знаряддям у своїх взаєминах із Заходом, і особливо для нейтралізації впливу АРА. Не дивно, що Нансен став «зіркою» радянської преси, зручним «громовідводом» для режиму. Нансен очолював бездержавну організацію, добре був відомий у Росії як полярний дослідник, без політичних амбіцій, критикував дії західних урядів, його представники «передавали продвантажі радянським органам, не вимагаючи створення власного особливого розгалуженого апарата» [3].

Він працював через Ради, АРА – самостійно й часто всупереч. Нансена большевики зустрічали з помпою, він був обласка-

ний усякими почестями та нагородами, усюди його зустрічали оркестри, промови, організовувалися пишні банкети. Ближче до кінця грудня 1921 р. йому віддав належне всеросійський з'їзд Рад, обравши почесним членом Московської Ради. Усі ці події знайшли своє відбиття на багатьох сторінках радянської преси – у центрі та на місцях, у той час як АРА та Джойнт майже повністю ігнорувалися. І це напередодні голосування у Конгресі США про виділення додаткових 20 млн. дол. для допомоги Росії. Якщо Міжнародний Комітет Допомоги Росії під керівництвом Нансена з вересня 1921 по вересень 1922 р. поставив у Росію 90 тис. 700 тонн продовольства, то АРА тільки за один рік поставила близько 790 тис. вантажів продовольства (не рахуючи одягу й ін.) [4].

У грудні 1921 – січні 1922 рр. Х. Раковський підписав угоду з Ф. Нансеном про допомогу в Україні, а вже у червні 1922 р. на території Миколаївської губернії починають активну діяльність організації, що входили до «Місії Нансена» під егідою Українського Червоного Хреста [5]. Останнє було обумовлене угодою між доктором Нансеном (в особі капітана Квіслінга) та Українським товариством Червоного Хреста (в особі доктора Златковського), а надалі додатковою угодою між Нансеном та УСРР від 11 червня 1922 р. Згідно цих документів Українхрест надавав свій місцевий апарат у розпорядження організації Нансена, у тому числі персонал, якому він надавав платню, а вже продовольство поступало від Місії Нансена [6].

Улітку 1922 р. радянський уряд поспішив оголосити світові про перемогу над голодом, про перспективи гарного врожаю. Офіційний оптимізм був обумовлений прагненням зробити враження на суспільну думку Заходу. Радянський уряд потребував залучення іноземного капіталу і розвитку зовнішньої торгівлі. Але навіть лояльно налаштований Нансен оголосив 20 липня 1922 р. про катастрофу із урожаєм – 11 днів через після того, як *Правда* проголосила про перемогу над голодом. Проте, хоча критичний період голоду пройшов, був зібраний гарний урожай, але залиша-

лося годувати ще 4 млн. дітей і 1 млн. дорослих.

Для організації допомоги голодуючим Миколаївщини була сформована область, що складалася з Одеської та Миколаївської губерній, на чолі з Представником Місії Допомоги Нансена. На чолі Миколаївського відділення (офіційна посада – *Уповноважений Міжнародної Комісії професора Нансена по боротьбі з голодом в Миколаївській губернії*) було призначено доктора Г.П. Плотіцина, який був головою Миколаївського відділення УЧХ. Але 2 жовтня 1922 р. доктора Плотіцина було звільнено та призначено фахівця з Одеси – доктора З.Р. Барга [7].

У другій половині червня 1922 р. Місії Нансена вдалося з великими труднощами організувати лише один харчувальний пункт при Трудовій школі №4 (вул. Шосейна) [8]. Не дивлячись на початкові труднощі кількість харчувальних пунктів на Миколаївщині почала надалі швидко зростати. Це було пов'язано не лише з налагодженням роботи Місії, а й з приєднанням до роботи відділення інших організацій при «Місії Нансена». Наприклад, у серпні 1922 р. широку роботу розгорнула «Міжнародна Ліга Допомоги Дітям» (на її чолі в Україні стояв доктор Адлер), що працювала на гроші «Всесвітньої Єврейської Конференції Допомоги». 29 липня Уповноважений для України Міжнародного Союзу Допомоги Дітям (МСДД) і Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві Жорж Дессон повідомляв українське керівництво: «У найближчий час у Миколаєві відчиняється їдальня МСДД... прошу Вашого розпорядження відносно обладнання приміщення для їдальні і надання сприяння патронажу їдальні... Директор їдалень д-р Адлер у найближчий час відвідає Миколаїв для відкриття їдальні» [9]. Але фактично, першу їдальню даної організації вдалося відкрити лише у кінці серпня на розі Різдянової і Херсонської [10]. Основним контингентом Нансенівських їдалень склали діти (60%), а все інше – дорослі (40%) [11].

Отримували миколаївці і посилки від Місії Нансена. Загальноприйнятий склад такої посилки становив: 1 фунт чаю, 6 ба-

нок вареного молока, 3 фунти какао, 7 фунтів цукру, 2 фунти рису, 2 фунти жирів, 2 фунти кофе, 1 фунт варення, 1 фунт шоколаду [12].

Загальні результати допомоги «Місії Нансена» та «Міжнародного союзу допомоги дітям» Миколаївщині сягали вагомих результатів, хоча і значно поступалися досягненням «АРА»: 3 їдальні, 1500 обідів, 15000 пайків щомісячно (дані за жовтень-грудень 1922 р.) [13].

Велику допомогу «Місія Нансена» надала українському народові у подоланні наслідків голоду. У січні 1923 р. Ф. Нансен прибув до Харкова для переговорів з урядом України у зв'язку зі змінами роду діяльності місії. «Нансен приїхав до нас у той момент, коли боротьба з голодом перейшла на новий, складний шлях не лише врятування життя голодуючого, а й відбудови його господарства. Він і тут виявив вищу чуйність, прибувши до нас із своїми планами відбудовної діяльності та пропозиціями участі в організації заходів боротьби з наслідками голоду», – заявив тоді голова ВУЦВК Г.І. Петровський [14].

Для Миколаївщини характер діяльності «Місії Нансена» практично не змінився до середини 1923 року, коли було згорнуто роботу даної організації в регіоні.

Також значну допомогу Місія Ф. Нансена надала Українському товариству Червоного Хреста, який, фактично, лише завдяки допомозі міжнародних організацій зміг організувати певну кількість їдальень на теренах Південної України. Суттєву роль ЧХ відіграв під час голоду 1921-1923 років. 7 березня 1922 р. на Першому засіданні Медичної Ради при Уповноваженому УЧХ по Миколаївській губернії було створено апарат уповноваженого УТЧХ по губернії. Головою Миколаївського відділення на закритому голосуванні було обрано доктора Плотіцина [15].

У кінці 1922 р., в Миколаївській губернії діяло 17 їдальень (на нашу думку це пов'язано з передачею частини їдальень у розпорядження АРА, «Джойнту», «Місії Нансена» і т.д. – Т.М.) на 8650 осіб. Усі вони діяли у Херсонському та Миколаївському повітах. Головна увага була звернена на харчування дітей, які складали

60% від усіх, хто харчувався при їдальнях [16].

Їдальня організовувалася з розрахунку один пуд зерно-хліба на окремого їдока із наступного розрахунку: 4 фунти – організаційні розходи, 4 фунти – борошномельні і т.д. 32 фунти, що залишалися, розподілялися наступним чином: близько 13 фунтів – на хліб, інші 19 фунтів – на інші приправи для гарячої їжі. Калорійність дитячої порції становила 1000 калорій, дорослої – до 900 калорій. У зв'язку з тим, що відокремлювати 100 калорій було досить важко, то усім видавалося по 1000 калорій. Додаткова видача на їдока дорівнювала ½ фунта житнього хліба, 12 золотників крупи на дитину і 6½ – на дорослого, м'яса – ¼ фунти на дитину і ½ – на дорослого, картоплі по ½ фунти, жирів – 3 золотника на дитину і 1 золотник – для дорослого, цукор видавався тільки для дітей по 1 золотнику. Загальна кількість голодуючих, яку планував охопити Червоний Хрест у 1923 році на Миколаївщині дорівнювала 30000 осіб [17].

З листопада 1922 р. по травень 1923 р. тільки по Миколаєву діяло 8 їдальень, які обслуговував ЧХ; у селах повіту діяло ще 42 їдальні. Крім того, у Калинівці, Воскресенську, Парутіно та Богоявленську були відкриті спеціальні їдальні для немовлят. За час дії цих їдальень було відпущено більш ніж 4200000 сніданків [18]. 3 середини серпня 1923 р. громадське харчування було припинено, натомість ЧХ організував пункти «Матері і дитини», в яких видавали сухі пайки та молочні суміші. Однак і в подальшому під час неврожайних років ЧХ годував населення. У 1924/25 р. організація видала чотирьом районам округи (Богоявленському, Калинівському, Парутинському, Анчекракському) 1362 пайки на суму 2524 руб. [19]. У липні 1928 р. була знов розпочата робота по допомозі голодуючим дітям Миколаївської округи. Від Центрального комітету УТЧХ було одержано 15000 пудів борошна, пайками охоплено понад 1800 дітей [20]. Діти одержували їжу шляхом гарячих обідів і сухих пайків.

Український Червоний Хрест брав активну участь у кампанії допомоги дітям.

Вже 22 листопада 1922 р. Одеське відділення, якому підпорядковувався Миколаївський центр, вирішує відкрити в Одеському та Миколаївському повітах низку інтернатів за матеріальної підтримки міжнародних організацій, які зобов'язувалися надати: 1) грошову субсидію на обладнання і ремонт майбутніх інтернатів; 2) продовольство: а) пайок із їдальні МСДД і б) від «Місії Нансена», якщо є нансенівські продукти, 3) постачання одяжею від Д-ра Адлера та АРА. У зв'язку з цим Уповноваженому по Миколаєву д-ру Баргу було дано розпорядження підготувати ґрунт та документацію для відкриття інтернатів, якщо у цьому є потреба [21].

У відповідь Уповноважений Червоного Хреста зазначив, що «питання про інтернат для безпритульних дітей у м. Миколаєві вже давно чекає позитивного вирішення, але гальмується весь час відсутністю коштів для ремонту приміщення, відсутністю білизни тощо. Кількість безпритульних дітей у Миколаєві в теперішній час особливо велике у зв'язку із закриттям значної кількості будинків Наросвіти... Вважаю, що інтернат на 300 дітей у м. Миколаєві далеко не вичерпав би фактичної необхідності, але пом'якшив би хоча б у деякому ступені гостру необхідність в такому закладі» [22].

Оскільки органи соціального виховання не могли утримувати усіх дітей, один з дитячих будинків у жовтні 1923 р. був переданий на повне утримання ЧХ.

Фармацевтична робота полягала в застосуванні та постачанні аптек, збиранні лікарських рослин. Вже на засіданні Головної Управи Українського Червоного Хреста від 14 серпня 1922 р. було прийнято рішення про затвердження договору з Миколаївським Губздравом про прийняття від останнього 2-х аптек в Миколаєві: 1) на Потьомкінській; 2) на Воєнному ринку [23]. У подальшому мережа аптек в місті збільшувалася [24] і крім того було відновлено та облаштовано кілька аптек у районах округи [25].

При ЧХ діяла Рада соціальної допомоги (РСД), метою якої була боротьба з соціальними хворобами (туберкульоз, венеричні захворювання). У засіданнях цієї ради бра-

ли участь представники підприємств, які надавали хворим матеріальну допомогу, відсилали на курорти. РСД також проводила акції по санітарних та гігієнічних питаннях.

Оскільки туберкульоз набув тоді епідемічного характеру 29 вересня 1922 р. на засіданні Медичної Ради при Уповноваженому УЧХ було прийнято рішення про відкриття у Миколаєві туберкульозного диспансеру під егідою Червоного Хреста [26]. 1-го листопада 1922 р. диспансер було введено в дію (знаходився на розі 2-ої Воєнної та Купорної). Обслуговував безоплатно все бідне населення як дітей, так і дорослих. Вже у перший місяць було обслуговано більше 100 осіб. При цьому у диспансеру була дуже слабка матеріальна база: білизни диспансер абсолютно не мав, не було жодного простирала, рушників, халатів. Не вистачало медикаментів для туберкульозних хворих. Важке становище змусило Миколаївське відділення УЧХ звернутися до «АРА» з проханням матеріальної допомоги [27].

Ще однією організацією, яка у 1922-1923 рр. розгорнула роботу на теренах Півдня України, а саме на Херсонщині, був Шведський Червоний Хрест.

Цільова допомога Шведського Червоного Хреста має певну передісторію. У серпні 1781 р. 960 шведів вирушили у довгу дорогу до південноукраїнських степів. Через три місяці, втративши у дорозі 30 дорослих і 56 дітей, шведи прибули до містечка Решетилівки на Полтавщині. Перезимували тут, на весну вони дісталися свого постійного відтепер місця проживання – в околицях нинішнього Берислава. Ось так і виникла на Півдні України перша шведська колонія, яка одержала назву Альт-Шведендорф – Старошведське. З 1800 року її жителям указом Павла I надається право іноземних колоністів «по совершенному различию их новой местности от их родины», а через чотири роки поряд засновуються ще три шведські колонії. Створився таким чином національний колоністський округ [28].

Більше ста років якісь особливі історичні потрясіння обходили українських шведів, котрі вже встигли пустити глибо-

ке коріння у Причорномор'ї. Спокійне життя закінчилося після встановлення більшовицького режиму. В кінці 1921 р. на Херсонщині почалася активна фаза голоду. Вже на 1 лютого голова Бериславського ревкому Борис Дармошук доповідав Херсону, що з 25 тисяч населення «зарєєстровано голодуючих по волості до 10 тисяч людей, по м. Бериславу близько 6 тисяч людей. Становище катастрофічне, бо немає можливості задовольнити голодуючих наявними ресурсами. Голодуючих дітей 3300 осіб. Щоденна смертність від голоду до чотирьох випадків. Настрій голодуючої маси найзбудженіший». З перших чисел весни почався повальний мор. Смертність зросла до 10 осіб на день, а потім і до 30-40 по волості. Керівництво Миколаївської губернії (до якої входила тоді правобережна Херсонщина) констатувало: якщо вдасться зібрати усе, що й де можливо, то й тоді «Миколаївщина зі своїми 720000 голодуючих зможе бути забезпечена лише на 150000 пайків. Решта голодуючих буде залишена сама собі» [29].

На межі виживання залишилися й шведські колоністи Старошведської волості, які вирішують шукати допомогу на своїй історичній батьківщині. У травні 1922 р. до Швеції було делеговано пастора села Старошведське Х.Т. Гоаса, який у Стокгольмі просив допомоги, обрисувавши важке господарське становище шведів та населення навколишніх сіл [30].

Для з'ясування ситуації до України у червні 1922 р. було направлено Уповноваженого Шведського Червоного Хреста пастора Сарве, який розпочав підготовчу роботу на території Старо-Шведської волості та у шведських колоніях Херсонського повіту [31]. З приводу навколишньої ситуації пастор Сарве з сумом відзначав, що про голод в Україні у Європі й Америці не знають: «Наша преса пише лише про голод у Поволжі. Усе Волга, Волга, Волга...» [32].

Розібравшись у ситуації у листопаді 1922 р. із Стокгольму була відправлена команда Шведського Червоного Хреста на чолі із Г.К. Седергрєна та його помічником В.Е. Хеббель, які повинні були контролювати прибуття вантажів до України. Тоді ж

було призначено уповноваженого Представництва УСРР з проведення роботи допомоги Шведського Червоного Хреста по Херсонському повіту А. Сукрут.

Офіційно допомога почала надаватися 15 грудня 1922 р. [33], коли прибув вантаж (30 тисяч пудів) на ст. Олександрівськ – Пристань, який перевантажили на баржі [34]. За твердженням херсонського дослідника С. Гейко, вантаж доставив пароплав «Одеса», який привіз до Херсона з Італії шведським колоністам сучасної Зміївки 60 т засівного зерна, 20 ящиків одягу, 2 ящики медикаментів, борошно, масло, рибу, какао, сільськогосподарський реманент, інструменти [35].

Усі продукти: борошно, оселедці, горох, рис, вівсянка, цукор, чорниці та мило були розподілені рівномірно на кожну людину на чотири місяці (з 15 грудня 1922 р. по 1 травня 1923 р.) семи сіл Старошведської волості: Куца балка, Костирка, Старошведське, Михайлівка, Зміївка, Дремайлівка і Ново-Берислав [36].

Продукти видавалися не частіше двох разів на місяць (1 і 15 числа) у розмірі на кожного члена сім'ї за півмісяця: борошна житнього – 7½ фунти (3,07 кг), оселедців – 6½ фунти (2,66 кг), гороху – 1½ фунти (0,61 кг), вівсяної крупи – 60 золотників (256 грам), цукру – ½ фунти (205 грам), рису – 60 золотників (256 грам) та чорниці за увесь час – ½ фунти (205 грам) [37]. Продукти видавалися разом на усіх членів сім'ї. Окрім того населення села Старошведське, разом із переліченими продуктами отримували додатково сала – близько 2 фунтів (0,82 кг), кофе – 82 золотника (350 грам) і чаю – 12 золотників (51 грам) на людину.

Оскільки разом із продуктами до гуманітарної допомоги додавався посівний матеріал (пшениця, ячмінь та овес), то і його було розподілено рівномірно на кожну людину семи сіл, але до початку польових робіт зерно зберігалось на сховища, щоб голодні селяни не використали його в їжу.

Робота Шведського Червоного Хреста відрізнялася чіткою організацією, педантичністю та відповідальністю. Для розподілу роздачі й зберігання продуктів на кожне село було призначено два уповнова-

жених, яких було обрано на загальних зборах – один від населення, інший від сільради. За свою роботу уповноважені й секретар одержували два зайві пайки.

Уповноваженим про порядок розподілу, роздачі й зберігання продуктів і посівного матеріалу були надані інструкції й видані посвідчення в тому, що вони дійсно призначені уповноваженими Шведського Червоного Хреста.

Для постійного обліку й контролю продуктів і посівного матеріалу по кожному селу заводився іменний список усього населення села із вказівкою прізвищ, імені, по-батькові й віку, і кількості належних пайків. Для одержання продуктів зі складу під час видачі, кожна родина мала дерев'яний ярлик з номером відповідно списку, печаткою Шведського Червоного Хреста й кількістю пайків.

Для більш швидкої роздачі продуктів Уповноважені призначали собі в допомогу на кожна видачу громадян свого села і встановлювали на складі кілька вагівниць. На видному місці в складах вивішувалася таблиця норми продуктів на одну видачу для 1-15 людей. Кількість виданих продуктів на кожна родину записувалася до спеціальної книги. Після кожної видачі підводився загальний підсумок виданих продуктів і виводився залишок. Роздача продуктів проводилася щораз у присутності представника Шведського Червоного Хреста [38]. Все це забезпечувало відсутність крадіжок та чіткий розподіл продуктів.

Необхідно відзначити, що допомога надавалася не лише мешканцям Старошведської волості, тобто не була обмежена національною приналежністю. Експедиція Шведського Червоного Хреста надала допомогу продовольством і одягом українському населенню селам і хуторам розташованим навколо Старошведської волості: вчителям і їх сімействам, як працюючим, так і безробітним (після скорочення), Бериславській міліції, поштово-телеграфній конторі, дитячому будинку, лікарні й іншому нужденному населенню: 110 безробітним, звільненим радгоспом «Червоний Маяк» і 60 службовцям і їх сімействам того ж радгоспу. Окрім продовольства для безробітних радгоспу була на-

дана допомога медикаментами і порожніми мішками для використання під матраци. Колонії «Кінський Загін» на 161 особу було передано продукти й посівний матеріал. Окрім того видавалося продовольство і дійсно нужденному населенню по окремих заявах [39]. Так у березні 1923 р. було видано 136800 пайків, така ж кількість у квітні [40]. Загалом, станом на 1 квітня 1923 р. Шведський Червоний Хрест кормив 4510 осіб [41] (населення Старошведської волості дорівнювало 3700 особам [42]), що свідчило про те, що організація дійсно харчувала населення навколишніх населених пунктів у кількості близько 810 осіб.

Окрім харчової і матеріальної допомоги Шведський Червоний Хрест надавав досить дієву медичну допомогу. Оскільки єдиною лікарнею в районі була Бериславська лікарня (в 15 верстах від с. Старошведське), то було прийнято рішення у центрі й у самому населеному пункті в с. Старошведському відкрити, обладнати й надати все необхідне для створення амбулаторії, що й було зроблено.

Метою медичного персоналу амбулаторії було не тільки надання медичної допомоги, а також широке ознайомлення населення з основами гігієни і постійний догляд за хворими, що перебували вдома. Для цього в кожному селі були призначені сестри милосердя й один фельдшер.

Таким чином, зроблена, хоча й порівняно невелика, допомога Шведським Червоним Хрестом населенню колишньої Старошведської волості та навколишнім селам, продовольством і посівним матеріалом й іншим, мала для населення не тільки матеріальну, але й моральну підтримку. Громадянська війна на території Старошведської волості, різні банди й нарешті голод, зовсім зруйнували зразкове сільське господарство населення й паралізували всяку діяльність і надію на краще майбутнє. Ця невелика допомога послужили поштовхом до подальшої роботи й відновленню господарств регіону. Але саме головне, що вона врятувала не один десяток життів українських громадян.

Серед інших організацій, що почали активно допомагати голодуючому населенню

були:

Американська менноністична допомога діяла в Катеринославському районі (Запорізька губернія.). У березні 1923 р. організацією АМП видано 417000 пайків, у квітні – 486990. Всього з початку кампанії було видано 7100400 пайків і закуплено 37 тракторів.

Міжнародний союз допомоги дітям почав свою діяльність з жовтня 1922 р. У березні цією організацією видано 285660 пайків, у квітні 651330 пайків. Усього з початку кампанії надано 2998470 пайків.

Швейцарський Червоний Хрест. За першу половину березня видано 90 тис. пайків. Усього з початку діяльності (із серпня 1922 р.) видано 510 тис. пайків.

Сербсько-Хорватсько-Словенський комітет розподіляв раніше отримані транспортні вантажі продовольства.

Швейцарський Комітет у Цюріху годував у Бердянську до першої половини березня 3 тис. чоловік.

Німецький Червоний Хрест проводив 8 тракторами оранку і засів селянських земель, а також робив невеликі видачі продовольства, одягу і медикаментів. З Гамбургу ним було відправлено в квітні 1923 р. 50 тюків одягу; у травні – два повних рентгенівських устаткування; два великих та два маленьких трактори, один автомобіль, вісім пристосувань для видобування нафти. Крім того, з початку кампанії по березень 1923 р. розподілено медикаментів на 2696 руб. золотом і посівного матеріалу на 18 тис. руб. золотом.

Датський Червоний Хрест розподіляв свої раніше отримані продовольчі транспортні вантажі в Херсонському повіті.

На засоби організації «Вереліф» утримувалося 27 їдалень. У березні 1923 р. було видано 285660 пайків, у квітні – 651330. У березні 1923 р. було розподілено 11281 пар поношеного одягу і 67/2 пудів різних медикаментів. Усього з початку кампанії було видано 1481460 пайків. Вартість розподілених медикаментів по березень 1923 р. оцінена в 40 тис. руб. (золотом), а вартість розподіленого одягу в 20 тис. руб. (золотом).

Чехословацька місія володіла трьома транспортними, що склалися з 75 вагонів

різних продуктів, переважно для Мелітопольського повіту. Всього з початку кампанії місією було видано 2167680 пайків.

Організація баптистів мала у своєму розпорядженні кошти в сумі 150 тис. дол. Надавала допомогу баптистському населенню Катеринославської та Донецької губерній. На загальне харчування голодуючого населення в Мелітопольському повіті надала 40 тис. доларів [43].

Окремої уваги заслуговує цільова допомога студентству Одеси та професорсько-викладацькому складу вищих навчальних закладів, яка надавалася відомою студентською організацією «European Student Relief» (Європейська студентська допомога – ЄСД) та її Америкаським сателітом – Американською секцією ЄСД. У сучасних дослідженнях практично не згадується навіть факт її існування, тим більше відсутній аналіз її діяльності.

Свою історію ЄСД розпочав у 1920 р. у складі Всесвітньої студентської християнської федерації. Центральний офіс розташовувався у Женеві (Швейцарія). Всесвітня студентська християнська федерація була заснована американським місіонером Джоном Моттом у 1895 р. Мотт у 1946 р. був визнаний гідним Нобелівської премії миру. Федерація існує і в наш час і включає до свого складу низку православних, протестантських і католицьких організацій.

ЄСД мала власні бланки й печатку. В центрі круглої за формою печатки розміщалося зображення двох земних півкуль, об'єднаних стрічкою з девізом латинською мовою «UT OMNES UNUM SINT!» – «Все повинне бути єдине!». Написи російською й англійською мовами: «Європейська студентська допомога – European Student Relief».

Поява ЄСД у Росії, а згодом і в Україні, стала можливою після того, як 20 серпня 1921 р. була підписана Угода про співробітництво між урядом РСФРР і АРА, а рівно через тиждень – аналогічного документа з доктором Нансеном, що представляв Міжнародний комітет допомоги Росії (МКДР). Текст останнього, відомого як угода Нансена-Чичерина від 27 серпня 1921 р., а також доповнення й додаток до нього містили положення, які дозволяли брати участь

у відправленні й розкладові продовольства на території Росії іноземним добровільним організаціям, у тому числі, що надають безпосередню адресну допомогу студентам [44]. Після підписання у тристоронньому порядку: Представником доктора Нансена у Москві Джоном Горбіном, Представником для Росії від ЄСД Дональдом Грандом та Уповноваженим Представником Урядів РСФРР та УСРР при усіх закордонних організаціях допомоги голодуючим А. Ейдуком доповнення до договору під назвою «Договір відносно допомоги студентам в Росії», дія договору поширилася і на Україну [45].

ЄСД, згідно з договором, могла здійснювати продовольчу допомогу, організувати безкоштовне харчування російських студентів у їдальнях, що перебувають під контролем місії Нансена. За задумом організаторів, призначення студентів на одержання харчування повинне було відбуватися без розрізнення національних, релігійних і політичних переконань [46]. Допомога голодуючим студентам надавалася студентами і викладачами Англії, Франції, Швейцарії, Швеції, Голландії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Японії.

Право призначення керівників місцевих організацій ЄСД, згідно з договором, входило в компетенцію доктора Нансена. Радянський уряд, у свою чергу, брав на себе зобов'язання надати іноземним представникам повну свободу пересування по Росії в службових справах, постачаючи їх охоронними грамотами й іншими офіційними документами. З радянської сторони в комітет повинні були ввійти один представник місцевих органів влади і чотири представники студентства.

Першу допомогу студентам почала надавати АРА у перші дні розгортання своєї роботи у Південній Україні, після того як Уповноважений А. Ейдук телеграмою від 8 травня 1922 р. повідомив, що «ним надано дозвіл АРА розпочати харчування студентів в Одесі та Харкові у кількості до 1000 осіб і більше» [47]. І вже 18 травня одеська газета «Известия» із захопленням повідомляла, що АРА «у найближчі дні відкриває для студентів вищих навчальних закладів Одеси. У цих їдальнях будуть ро-

зміщуватися до 2000 учнів. Кошти для харчування студентів пожертвовані американським фондом студентської дружби. Їдальні призначалися для студентів медакадемії, ОПІ, ІНАРГОСПу, ІНО, сільськогосподарського інституту, інституту образотворчого мистецтва та хімікофармацевтичного інституту» [48].

Перші їдальні були відкриті 30 травня 1922 р., де харчувалося 2691 особа. У першій їдальні харчувалися студенти Медакадемії, хіміфізу, інституту образотворчого мистецтва та ІНАРГОСПу, у другій – ОПІ, Сільгоспінститут, ІНО і Робфак [49]. Пізніше було відкрито ще одна їдальня, у результаті в системі АРА в середині 1922 р. діяло 3 їдальні в Одесі, де харчувалося 2731 студент [50].

У 1922 р. студентами Одеси переважно опікувалася ЄСД через АРА, але у листопаді новий Уповноважений по роботі із закордонними організаціями по Одеському району Валюкас розпочав кампанію з «передачі усіх турбот з організації студентського харчування КУБУЧу (Комісія з покращання побуту учнів. – Т.М.) з метою зосередження цієї справи (харчування студентів. – Т.М.) в руках зазначеного комітету...» [51]. Але дана кампанія була безуспішною.

Робота їдалень здійснювалася шість днів на тиждень. Раціон харчування по масштабах того часу був досить різноманітним: рис, пшоно, просо, бобові, картопля, м'ясо, какао і т.д. Частина продовольства завозилася до голодуючого регіону через кордон, решта закупалося на гроші організації на місцевому ринку. Калорійність студентських обідів, що склалися, як правило, із двох блюд, становила в середньому 1501-1519 калорій. Наприклад, рисова або пшоняна каша з м'ясом і какао, овочевий або бобовий суп із просяним пудингом і чаєм і т.д.

Після сочевичного супу «чарівний аромат какао», білосніжна пишна булка з маїсового борошна здавалися «забутим дитинством, днем народження». Якщо порівняти склад меню з описом «раціону» голодуючих жителів регіону: жолуді, лобода, просяна й ін. полова, сушена трава, листи, солома, кора, шипшина й ін., то стає очеви-

дним життєва необхідність одержання студентами обідів у їдальнях ЄСД.

Турбота про утримання їдальень лягала на плечі самих студентів, у компетенції яких були питання обслуговуючого персоналу, поточного ремонту приміщень і т.д. Нерідко учнів залучали до роботи в їдальнях у якості чорноробів.

Оскільки 15 червня 1923 р. АРА офіційно припинила свою діяльність, то ЄСД виступила з ініціативою продовжити свою роботу і в 1924 р., у результаті чого було УСРР було підписано с ЄСД окремих договір [52].

У вересні 1923 р. була укладена неофіційна домовленість з Наркомпросом та Виконкомом пролетарського студентства, що видатки на транспорт в межах міста та утримання столових частково будуть покриватися із відрахувань студентів. А Американська секція ЄСД «обіцяла ввести максимально трудовий принцип в сенсі обслуговування їдальні самими студентами. За що студенти будуть оплачуватися організацією предметами широкого вжитку (одяг, взуття та ін.)» [53].

Протягом осені 1923 р. Американська секція ЄСД продовжувала утримувати в Одесі 3 їдальні, які у жовтні обслуговували 1335 студентів та 450 викладачів 9 одеських вишів, що отримували 42825 обідів на місяць [54], а протягом листопада харчувалося 1448 студентів та 386 викладачів, що отримали 37384 та 11849 обідів відповідно [55]. Загалом ЄСД с 1 вересня 1923 р. по 1 березня 1924 р. надала по Одесі допомоги продуктами та предметами першої необхідності на суму 25350 крб. [56].

Другим напрямком діяльності ЄСД став розподіл одягу, зібраного студентами європейських країн – Англії, Ірландії й Голландії для «радянських товаришів», який, як правило, вимагав певного ремонту. З речей, що надійшли у розпорядження комітету, становили комплекти, які розподіляли між учнями через лотерею. В один комплект одягу входили: пара черевик, штани, піджак, комплект білизни і т.д.

Крім організації студентського харчування й роздачі зібраного одягу ЄСД займалася забезпеченням радянських вузів необхідною літературою. Для цього кож-

ний факультет повинен був скласти список самих потрібних книг і журналів. Вузи могли замовляти як російську, так і іноземну літературу. Так, у 1924 р. Американська секція ЄСД планувала розгорнути допомогу професорам 5 міст СРСР: Москви, Ленінграду, Києву, Катеринославу та *Одеси*. Професорам останньої пропонувалося організувати підписку на іноземні наукові журнали, надати місця у будинках відпочинку, покращити меню у будинках відпочинку, організувати спеціальну допомогу у лікарнях та харчування у їдальнях на загальну суму 5000 дол. [57].

Повністю реалізувати власні плани ЄСД так і не змогла, оскільки радянська влада почала активно відмовлятися від іноземної допомоги і 15 лютого 1924 р. було припинено харчування студентів «у зв'язку з припиненням збору коштів» [59]. А до середини 20-х років ХХ ст. було взагалі припинено допомогу одеським студентам та професорам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Латыпов Р.А. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921-1923 гг. / Р.А. Латыпов [Электронный ресурс] // Научно-культурологический журнал. – 2006. – №1 [123] – <http://www.relga.ru>
2. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. / Ольга Мовчан // Український історичний журнал. – 1989. – №10. – С.79.
3. Итоги борьбы с голодом в 1921-22 гг. Сборник статей и отчетов. – М.: ЦК Помгол, 1922. – IV, 499 с.
4. Латыпов Р.А. Вказ. праця.
5. Крикалова И.В. Благородная миссия (помощь международных организаций голодающей Николаевщине в 1921-1923 гг.) / И.В. Крикалова [Электронный ресурс] // Государственный архив Николаевской области – <http://mk.archives.gov.ua/public/>
6. Держархів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.5.
7. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.1, арк.41, 79; спр.8, арк.151.
8. ДАМО, ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.15.
9. ДАМО, ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.27.
10. ДАМО, ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.29-29-зв.
11. ДАМО, ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.18.
12. Голод 1921-1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів / Під. ред. О.М. Мовчан. – К.: Наукова думка, 1993. – С.195.
13. Ліньов А.А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. / Андрій Аркадійович Ліньов // Наукові дослідження в

- контексті історичних проблем: Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2003. – Т.1: Історія та українознавство. – С.157-168.
14. Цит. за: Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. / Ольга Мовчан // Український історичний журнал. – 1989. - №10. – С.82.
 15. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.6, арк.5.
 16. ДАМО, ф.Р-614, оп.1, спр.57, арк.81.
 17. Там само.
 18. Красный Николаев. – 1923. – 17 августа.
 19. ДАМО, ф.Р-75, оп.1, спр.33, арк.276.
 20. ДАМО, ф.П-1, оп.1, спр.520, арк.21.
 21. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.8, арк.190.
 22. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.8, арк.191.
 23. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.4, арк.27, 5.
 24. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.4, арк.70.
 25. Стремєцька В.О. Діяльність Червоного Хреста Миколаївщини у 1920-30-ті роки / Вікторія Олександрівна Стремєцька // Гуманітарно-економічні дослідження: Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2005. – Т.2. – С.255.
 26. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.6, арк.66.
 27. ДАМО, ф.Р-17, оп.1, спр.4, арк.66.
 28. Сергійчук В. Земля, яка стала рідною / В. Сергійчук, О. Данильченко // Нариси з історії Бериславщини. – Випуск 3. – К.-Херсон, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prosvilib.ipsys.net/books/11berislav/2001_vyr3/3vyr1.htm#ixzz1o3wZAzQs
 29. Гейко С. Перший удар / С. Гейко // Наддніпрянська правда. – 2007. – 24 січня.
 30. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО), ф.261, оп.1, спр.124, арк.1.
 31. ЦДАВО, ф.238, оп.1, спр.37, арк.178-зв.
 32. Гейко С. Вказ. праця.
 33. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.2; Котляр Ю.В., Міронова І.С. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-33 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Монографія / Юрій Котляр, Ірина Міронова. – К.-Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – С.43.
 34. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.1.
 35. Гейко С. Вказ. праця.
 36. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.1.
 37. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.2. Переведення на сучасну метричну систему зроблено автором для ілюстративності – Т.М.
 38. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.1.
 39. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.1-2.
 40. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Вказ. праця. – С.43.
 41. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.61, арк.180.
 42. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.124, арк.2.
 43. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Вказ. праця. – С.43-44.
 44. Хайруллина А.И. «European Student Relief» и казанское студенчество (1922-1923 гг.) / А.И. Хайруллина // Известия Алтайского государственного университета. – 2009. – Выпуск 4 (64) «История. Политология». – Т.4. – С.251-254. – С.251; Держархів Одеської області (далі – ДАОО), ф.Р-453, оп.1, спр.2, арк.36.
 45. ДАОО, ф.Р-453, оп.1, спр.2, арк.85.
 46. ДАОО, ф.Р-453, оп.1, спр.2, арк.85.
 47. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.25, арк.78.
 48. Борьба с голодом. Столовые для студентов // Известия (Одеса). – 1922. – 18 мая (№733). – С.1.
 49. Борьба с голодом. Работа АРА // Известия (Одеса). – 1922. – 1 июня (№744). – С.1.
 50. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.266, арк.218.
 51. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.126, арк.5-зв.
 52. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.2, арк.13.
 53. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.2, арк.14.
 54. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.1, арк.96.
 55. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.1, арк.95.
 56. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.1, арк.115.
 57. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.2, арк.136, 146.
 58. ЦДАВО, ф.284, оп.1, спр.2, арк.138.

Михайловський Тимур Міжнародні організації у боротьбі з голодом на Півдні України (1922-1923 рр.)

Стаття розкриває діяльність міжнародних благодійних організацій (АРА, Джойнт, Місія Нансена тощо) на теренах Південної України у 1920-х роках. З'ясовується їх роль у боротьбі з голодом 1921-1923 років, допомога викладачам і студентам тощо.

Ключові слова: АРА, Місія Нансена, «Джойнт», міжнародні організації, голод 1921-1923 рр., допомога голодуючим, єврейська колонізація

Михайловський Тимур Международные организации в борьбе с голодом на Юге Украины (1922-1923 гг.)

Статья раскрывает деятельность международных благотворительных организаций (АРА, Джойнт, Миссия Нансена и т.п.) на территории Южной Украины в 1920-х годах. Выясняется их роль в борьбе с голодом 1921-1923 годов, помощь преподавателям и студентам и тому подобное.

Ключевые слова: АРА, Миссия Нансена, «Джойнт», международные организации, голод 1921-1923 гг., Помощь голодающим, еврейская колонизация

Mikhailovsky Tymur *International organizations in the fight against famine in the South of Ukraine (1922-1923)*

Article reveals activity of the international philanthropic organizations (ARA, «Joint», Nansen's mission etc.) in region of South of Ukraine in 1920th years. Their role in struggle against famine of 1921-1923, relief for teachers and students etc. is found out.

Key words: *ARA, Nansen's mission, «Joint», famine of 1921-1923, help to starving persons, Jewish colonization, South of Ukraine*

Рецензенти:

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Кривошея І.І., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 12.05.2014 р.